

**Abbasov Alıcan
Bayramalı oğlu**

i.e.d., prof.

Azərbaycan Dövlət İqtisad
Universiteti

Bakı şəhəri Az 1001, İstiqlaliyyət
küçəsi, 6

alican.abbasov@gmail.com

**Mahmudova Vəfa
Oruc qızı**

dissertant

Azərbaycan ET Kənd Təsərrüfatının
İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutu

Bakı şəhəri, məhəllə 3097

vafa_mahmudova@mail.ru

UOT 338.436.33:334.72

KİÇİK AQROBİZNESİN MALİYYƏ-KREDİT İNFRASTRUKTURUNUN İNKİŞAF PRIORİTETLƏRİ

səh. 109-122

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – kiçik aqrobiznesin maliyyə-kredit infrastrukturunun inkişafının prioritet istiqamətlərinin əsaslandırılması.

Tədqiqatın metodologiyası – sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil və deduktiv metod.

Tədqiqatın nəticələri – kiçik aqrobiznesə mikrokreditləşmə xidmətinin yaxşılaşdırılması və kiçik müəssisələrə dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyinin gücləndirilməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri – xarici təcrübə əsasında bu sahədə daha geniş elmi araşdırmalar tələb olunur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti – tədqiqatın əsas nəticələri və irəli sürülən təkliflər kiçik aqrobiznesin maliyyə-kredit infrastrukturunun təkmilləşdirilməsində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – kiçik aqrobiznesin maliyyə-kredit infrastrukturunun innovasiyalı formalarının inkişafı və aqrar sənaye istehsalının diversifikasiyası problemi ilk dəfə tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: *kiçik aqrobiznes, mikrokreditləşmə, innovasiya, kredit kooperativləri, kənd təsərrüfatı istehlak kooperasiyası.*

1. Giriş

Bazar iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissəsi olan sahibkarlıq özünü, ilk növbədə, kiçik biznesdə təcəssüm etdirir. Kiçik biznes istehlak bazarında sağlam rəqabət mühitinin yaradılmasına səbəb olur, iqtisadi artım tempinə, ümumi daxili məhsulun strukturuna, məhsulun keyfiyyətinə və rəqabət qabiliyyətinə təsir edir.

Kiçik biznesdə uğurlu sahibkarlığın spesifikliyi öz biznesini yaratmağa risk edən və götürdüyü işin son nəticələrinə görə cavab verməyə hazır olan biznesmenin çox-cəhətli fəaliyyətindən ibarətdir. Sahibkar (*mülkiyyətçi*), eyni zamanda, menecer, iqtisadçı, marketoloq, maliyyəçi, istehsalçı, hüquqşünas hesab edilir və sadalanan rollardan hər birini nəzərə almaqla sərbəst qərar qəbul etməyi bacarmalıdır [1, s. 3].

Çoxukladlı istehsal şəraitində kiçik aqrobiznes aqrar sənaye kompleksinin (*ASK*) iqtisadiyyatında müstəsna rol oynayır. Kiçik aqrobiznesin təşkilədicilərinə kəndli (*fermer*) təsərrüfatları, kiçik kənd təsərrüfatı müəssisələri, fərdi sahibkarlar, əhalinin əmtə təsərrüfatı, istehlak kooperasiyası, şəxsi həyətyanı təsərrüfat daxil edilməklə əhali təsərrüfatı, həmçinin kollektiv və fərdi bağçılıq, bostançılıq, heyvandarlıq və s. aiddir.

Kiçik aqrobiznesin maliyyə-kredit infrastrukturunun spesifikliyi ilə şərtlənən bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətləri vardır. Aqrobiznesin maliyyə-kredit infrastrukturunu riskli istehsal, aşağı investisiya cəlbediciliyi, vəsait qoyuluşunun mövsümlüyü, kapitalın yavaş və tamamlanmamış dövriyyəsi, investisiya layihələrinin uzunmüddətli icrası və borc mənbələrindən güclü asılılıq şəraitində formalaşdırılır. Fasiləsiz maliyyələşdirmənin xüsusi mənbələri yoxdur, çünki bütün resurslar əmtə və pul formasına çevrilirlər. Aqrar sektorun məhsullarının çox hissəsi xammal xarakteri daşıyır və onların nəqli, tedarüku, saxlanması və emalı tələb olunur. Göstərilən xüsusiyyətlər kiçik aqrobiznesin daimi maliyyələşdirilməsi üçün şəraitin yaradılmasını, ASK-nın maliyyə-kredit infrastrukturunun fəaliyyətinin səmərəli idarə olunmasını zəruri edir.

ASK-nın maliyyə-kredit infrastrukturunu iki nisbətən müstəqil altsistemdən ibarətdir: maliyyə və kredit. Maliyyə altsisteminin əsasını kənd təsərrüfatının inkişafına maliyyə dəstəyi üçün yönəldilən pul vəsaitləri fondlarının yaradılması və istifadəsi üzrə iqtisadi subyektlər arasında qurulan münasibətlər təşkil edir. Kredit altsisteminin əsasını isə kreditorlar və borcalanlar arasında ödənilməlilik, qaytarılmalılıq və təcililik prinsipi əsasında pul, yaxud əmtə formasında vəsaitlərin hərəkəti üzrə iqtisadi münasibətlər təşkil edir, hansıki bu rolda dövlət, kənd təsərrüfatı müəssisələri, ev təsərrüfatları və ictimai təşkilatlar çıxış edə bilirlər. ASK infrastrukturunun kredit altsisteminin inkişafı kənd təsərrüfatı istehsalının yaz və payız tsiklləri ilə əlaqədar il ərzində yaranan mövsümlüyü aradan qaldırmağa imkan verir [2]. Kiçik aqrobiznesin infrastrukturunun maliyyə və kredit altsistemləri arasında əlaqələndirici funksiyaları yerinə yetirən sığorta, konsaltinq, lizinq, françayzinq və vençur maliyyələşdirməsindən ibarət xüsusi inteqrasiya bloku yaratmaq olar.

Mövzunun aktuallığını nəzərə alaraq onun kompleks tədqiqinə böyük ehtiyac duyulur.

2. Kiçik aqrobiznesə maliyyə-kredit dəstək mexanizmləri

Kiçik biznesin inkişafı Azərbaycan dövlətinin müasir iqtisadi siyasətinin prioritet vəzifələrindən biridir. “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)”, 2004-2013-cü illəri əhatə edən Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramları, sadələşdirilmiş vergi sisteminin tətbiqi, həmçinin sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları ölkədə kiçik biznesin davamlı inkişafı istiqamətində məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Kiçik biznes subyektləri bazarda eyni vaxtda həm istehsalçı, həm də istehlakçı rolunda çıxış edirlər. Onların bazar konyukturunun dəyişilməsinə tez reaksiya verməsi, dar ixtisaslaşması, istehlakçılarla sıx qarşılıqlı əlaqəsi, nisbətən az həcmli start kapitalla fəaliyyətə başlamaq imkanı və digər cəhətləri kiçik biznesin müsbət məziyyətlərini ifadə edir.

Aqrar sektorda kiçik təsərrüfatçılıq formaları çoxukladlı iqtisadiyyatın mühüm tərkib hissəsidir. Hazırda kəndli (*fermer*) təsərrüfatları, şəxsi yardımçı təsərrüfatlar və digər kiçik təsərrüfatçılıq formaları kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı və realizasiyası ilə məşğul olur və müxtəlif növ xidmətlər göstərirlər. Kiçik aqrobiznes subyektləri bir sıra funksiyaları yerinə yetirərək kəndin həyat tərzini və xalqın adət-ənənələrini qoruyub saxlayırlar; məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə və əhalinin gəlirlərinin artırılmasına səbəb olurlar; əhalinin orta təbəqəsinin formalaşmasına zəmin yaradırlar; kənd mənzərəsini qoruyub saxlayır və kənd yerlərində ekoloji vəziyyəti yaxşılaşdırırlar.

Kiçik əmtəə istehsalçılarının xüsusi maliyyələşdirmə mənbələrinin olmaması ucbatından onlar kənd təsərrüfatı kreditlərinin alınmasında müəyyən çətinliklərlə üzləşirlər. Kommersiya bankları kiçik aqrobiznesin tələbatının ödənilməsinə təmin edən ixtisaslaşmış kredit texnologiyaları işləyib hazırlamamışlar. Kiçik aqrobiznesə maliyyə-kredit dəstək mexanizmlərindən biri dövlət təminatı fondlar sistemi ola bilər. Aqrar sektorda fəaliyyət göstərən, xarici maliyyə və kredit resurslarına faktiki çıxışı olmayan təsərrüfat subyektlərinə kiçik əmtəə istehsalçıları və istehlak kooperativi formasında onların birliklərinin müxtəlif tipləri aiddir.

Kiçik aqrobiznes subyektləri üçün bank kreditləşməsindən istifadə ilə bağlı problemin həlli mikromaliyyələşmə vasitəsilə mümkündür. “Üçüncü dünya” ölkələrində mikromaliyyələşmə proqramı “yoxsulluqla mübarizə” aləti kimi reallaşdırılır və əsasən xeyriyyəçilik xarakteri daşıyır. Lakin postsovet məkanında, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında mikrokreditləşmə proqramı başlanğıcda kiçik müəssisələrin maliyyə tələbatının ödənilməsinə yönəldilir və bazaryönümlü xarakter daşıyır.

Mikrokreditləşmənin biznesin maliyyələşdirilməsinin digər formalarından fərqli cəhəti ssudanın böyük məbləğdə olmamasıdır, lakin mikrokredit üçün vahid standart mövcud olmadığına görə onun məbləğinin həddi müxtəlif ola bilər. Belə ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində mikrokreditin həddi adətən 500 ABŞ dolları civarındadır (*təcrübədə bəzən bu rəqəm 1 min dollara çatır*).

Mikrokreditləşmə hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarların sayının və vergi daxilolmalarının artması, bank sektorunun vasitəsilə kiçik müəssisələrin gələcək inkişafı üçün kredit tarixinin olması ilə əlaqədar məsələlərin həllinə imkan verir. Mikrokreditləşmə maliyyə resurslarına daim ehtiyacı olan, ancaq bank xidmətlərindən istifadə etmək imkanı olmayan kiçik müəssisələrin tələbatının ödənilməsinə xidmət edir.

Son illər həm bazarın potensial iştirakçıları tərəfindən, həm də dövlət hakimiyyət orqanları və sahibkarlıq cəmiyyəti tərəfindən mikrokreditləşmə xidmətinə marağın artması müşahidə olunur. Mikrokreditləşdirmə təşkilatlarının kiçik biznesə mikrokreditləşmə xidməti göstərən çoxsaylı təşkilati-hüquqi formalarından aşağıdakı qrupları ayırmaq olar:

- ❖ bütün tip kredit kooperativləri;
- ❖ kiçik sahibkarlığa dəstək dövlət regional və bələdiyyə fondları, hansıki bank lisenziyası almadan kredit vermək hüququ vardır;
- ❖ kiçik sahibkarlığa dəstək xüsusi fondları və beynəlxalq mikromaliyyələşmə təşkilatları;
- ❖ kommersiya banklarının kredit resurslarını almağa imkanı olmayan kiçik sahibkarlıq subyektlərinə qısamüddətli borc şəklində maliyyə yardımının göstərilməsi;
- ❖ borc vəsaitlərdən istifadə olunması və kredit tarixinin genişləndirilməsi üzrə təcrübənin əldə edilməsində kiçik müəssisələrə və fərdi sahibkarlara yardım göstərilməsi, hansıki onları kommersiya banklarının potensial müştərilərinə çevirir.

Maliyyə xidməti kənd təsərrüfatında və ixrac yönümlü məhsullar istehsal edən sahələrdə kiçik müəssisələrin sosial əhəmiyyətli layihələrini maliyyələşdirmək üçün təqdim edilir. Mikrokreditləşmə dəstəyi subyektlərin vəsaitlərinin cəlb edilməsinə və onların müsabiqədə iştiraklarına hesablanır, kreditlər üzrə faiz dərəcəsinin subsidiyalaşdırılması planlaşdırılır ki, bu vəsaiti mikromaliyyələşmə təşkilatı kommersiya bankından alır. Ekspert qiymətləndirməsinə görə bank kreditləri üzrə faiz dərəcəsinin yarısının subsidiyalaşdırılması son borcalan üçün faiz dərəcəsinin ikiqat azalmasına səbəb olur. Bununla əlaqədar kiçik aqröbiznes müəssisələrinə maliyyə-kredit dəstəyinin bu formasının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi problemi tədqiq edilməlidir. Bu zaman kiçik müəssisələr üçün kreditlərin alınması imkanları; kreditlərin təqdim edilməsi şərtləri; kiçik biznesə regional dəstəyin maliyyə-kredit mexanizminin səmərəlilik göstəriciləri kimi məsələlərin həllinə ciddi diqqət yetirmək gərəkdir.

Kiçik müəssisələr mikrokreditlər almaq üçün aşağıdakı şərtlərə mütləq riayət etməlidirlər:

- ⇒ müəyyən vaxt müddətində kreditlər üzrə faiz dərəcəsinin həcmi məhsulun realizasiyasından alınan mənfəətdən az olmalıdır;
- ⇒ xalis mənfəətin həcmi borc öhdəliklərini üstələməlidir.

Kiçik aqrobiznesə regional dəstəyin maliyyə-kredit mexanizminin fəaliyyət göstərməsinin məqsədi konkret region üçün daha əhəmiyyətli sosial-iqtisadi məsələləri: yeni iş yerlərinin yaradılması; regional büdcənin möhkəmləndirilməsi; regionun iqtisadiyyatının strateji əhəmiyyətli sahələrinin inkişafına kömək göstərilməsi; kiçik biznes müəssisələrində ixrac yönümlü məhsullar və defisit əmtəə və xidmətlər istehsalının artırılması; sosial əhəmiyyətli məhsul istehsalı və s. məsələləri həll etməkdən ibarətdir. Bu məqsədin formalaşması kiçik biznesə regional dəstəyin maliyyə-kredit mexanizminin effektiv fəaliyyəti üçün əlverişli şəraiti müəyyənləşdirməyə imkan verir. Belə şərait həm müvafiq maliyyə-kredit dəstəyi almış kiçik müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti prosesində yaranan daxili (*endogen*) effekti, həm də kiçik müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə münasibət üzrə xarici (*ekzogen*) effekti nəzərə alır.

Beləliklə, maliyyə-kredit dəstəyinin alınması zəruriyyətini dərk edərək kiçik müəssisələr müəyyən məqsəd (*əsas fondların təzələnməsi, dövrüyyə vəsaitlərinin artırılması, investisiya layihələrinin reallaşdırılması, yeni kiçik müəssisələrin yaradılması*) üçün özlərinin gələcək inkişafına yönəldiləcək müəyyən müddətə zəruri maliyyə-kredit resursları alırlar. Maliyyə-kredit dəstəyinin müxtəlif formalarından istifadə etməklə kiçik müəssisələrin sonrakı fəaliyyəti səmərəlilik göstəricilərinin yüksəldilməsində, yəni istehsalın və mənfəətin artırılmasında, rentabelliğin yüksəldilməsində təzahür edən daxili (*endogen*) effekti formalaşdırır. Bu öz növbəsində ümumi daxili məhsulun artmasına, yeni iş yerlərinin yaradılmasına, büdcəyə vergi daxilolmalarının çoxalmasına, xüsusi gəlir mənbələrinin formalaşmasına gətirib çıxarır.

Kənd təsərrüfatının inkişafında kiçik müəssisələrin (*fərdi sahibkarlar, ailə kəndli və ev təsərrüfatlarının*) rolu və əhəmiyyəti ilbəil artır. Belə ki, Azərbaycanın kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunda kiçik aqrobiznes subyektlərinin xüsusi çəkisi 1995-ci ildəki 67,9 faizdən artaraq 2011-ci ildə 94,8 faizə çatmış, kənd təsərrüfatı müəssisələri və sair təşkilatların xüsusi çəkisi isə müvafiq olaraq 32,1 faizdən 5,2 faizə enmişdir (*cədvəl 1*).

Təhlil göstərir ki, kiçik aqrobiznes subyektlərinin istehsal etdikləri məhsulun sahə strukturunda bitkiçilik məhsullarının xüsusi çəkisi 1995-ci ildəki 45,3 faizdən artaraq 2011-ci ildə 52,6 faizə çatmış, heyvandarlıq məhsullarının xüsusi çəkisi isə müvafiq olaraq 54,7 faizdən 47,4 faizə enmişdir (*cədvəl 2*).

Azərbaycanın Mərkəzi Bankı yanında Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestrinin hesabatında qeyd edilir ki, ölkədə kredit götürən fiziki şəxslərin sayı son illər kəskin

Cədvəl 1. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun təsərrüfat kateqoriyaları üzrə strukturu, faizlə

Təsərrüfat kateqoriyaları	İllər				
	1995	2000	2005	2010	2011
Kənd təsərrüfatı müəssisələri və sair təşkilatlar	32,1	2,1	3,7	5,0	5,2
Fərdi sahibkarlar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları	67,9	97,9	96,3	95,0	94,8
Yekun	100	100	100	100	100

Mənbə: Azərbaycan kənd təsərrüfatı. Statistik məcmuə. Bakı: 2012, s. 63.

Cədvəl 2. Azərbaycan Respublikasında fərdi sahibkarlar, ailə və ev təsərrüfatlarının istehsal etdikləri məhsulların sahə strukturu, faizlə

Təsərrüfat kateqoriyaları	İllər				
	1995	2000	2005	2010	2011
Bitkiçilik məhsulları	45,3	55,1	54,9	52,6	52,6
Heyvandarlıq məhsulları	54,7	44,9	45,1	47,4	47,4
Yekun	100	100	100	100	100

Mənbə: Azərbaycan kənd təsərrüfatı. Statistik məcmuə. Bakı, 2012, s.65

şəkildə artmışdır. Götürülən kreditlər biznesin inkişafına deyil, konkret olaraq hansısa problemin həllinə, yaxud istehlaka yönəldilir. Kreditlərin 35 faizini istehlak kreditləri təşkil edir, hansıki kommersiya banklarından 25-30 dərəcəsi ilə alınır. Həlbuki çox Avropa ölkələrində istehlak kreditlərinin faiz dərəcəsi 2-3 faiz civarındadır. Qaytarılmayan kreditlərin həcmi bir milyard manata çatır. Əgər Azərbaycanın bank sferasının çox kiçik olmasını nəzərə alsaq, bu vəsaitin qaytarılmaması gələcəkdə bank sistemində ciddi problemlər yarada bilər.

Fiziki şəxslər götürdükləri kreditləri kiçik biznesin inkişafına yönəltmək üçün kredit sferasında inhisarçılığın aradan qaldırılması, böyük xarici bankların kredit bazarına daxil olmasına əlverişli şəraitin yaradılması və bazarda sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılması yolu ilə istehlak kreditləri üzrə faiz dərəcəsinə azaltmaq gərəkdir.

2. Kiçik aqrobiznesin maliyyə-kredit infrastrukturunun innovasiyalı formalarının inkişafı

İnnovasiya - intellektual fəaliyyətin hər hansı yeni obyekt (*sistem, texnoloji avadanlıq, mal, xidmət və s.*) şəklində, yaxud əvvəlki analoqlarından tamamilə fərqli obyekt şəklində son məhsuldur (*elmi-texniki tədqiqatlar, elmi-texniki kəşflər və ixtiralar, elmi ideyalar*) [3, s. 9].

ASK-nın dəqiq inkişaf siyasəti, möhkəm maddi-texniki bazanın, bazar və sosial infrastrukturun yaradılması üçün real dövlət dəstəyi, effektiv idarəetmə və tənzimlənmə mexanizmi olmadıqda aqrar sənaye istehsalının səmərəliliyinin və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi yalnız mövcud ehtiyatlardan daha səmərəli istifadə əsasında reallığa çevrilə bilər. Onlardan yeniliklərin və innovasiya yönümlü texnologiyaların tətbiqini, təşkilati layihələrin reallaşdırılmasını, yeni istehsal funksiyalarının yerinə yetirilməsini xüsusi vurğulamaq lazımdır.

Perspektiv bitki sortlarının və yüksək məhsuldarlıqlı cins heyvanların yetişdirilməsi texnologiyalarının yüksək dəyərliyi və unikalığı frənçayzinqi kiçik aqrobiznesin təşkilinin aktual formasına çevirir. Frənçayzinqin mərhələlər üzrə müqaviləsində frənçayzer (*satıcı*) frənçayziyə (*alicılara*) hüquq verir və bununla birlikdə öz konsepsiyasına uyğun olaraq biznes fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üzrə öhdəliyi həvalə edir. Bu işə məhsulun keyfiyyətinə nəzarətlə bağlı xərcləri minimuma endirir, aqrar sənaye məhsulunun satışında məşhur ticarət markasından, firma nişanından, yaxud stilindən istifadəyə imkan verir. Bundan əlavə frənçayzer aqrar formalaşmasına xammal, avadanlıq, malgöndərənlər, təchizat sistemi və işin aparılması texnologiyası üzrə dəqiq təlimat şəklində metodiki materiallar komplekti verir, tədris kursu təşkil edir və kreditləri, yaxud maliyyə lizinqini alarkən zəmin ola bilər. Eyni zamanda, frənçayzer şirkətin özündən, yaxud müəyyən mal göndərənlərdən güzəştli qiymətlə spesifik dövriyyə aktivlərinin əldə edilməsi imkanı yaradır. Belə imkanlar təchizat sistemini etibarlı və faydalı edir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, kiçik biznes müəssisələri innovasiya potensialına malikdir. Lakin bu potensial o halda reallaşa bilər ki, kiçik müəssisələrin vençur kapitalından istifadə imkanı olsun. Kiçik biznes üçün əlverişli biznes mühitinin formalaşması probleminin həlli üsullarından biri vençur fondu tərəfindən ilkin kapitalın təqdim edilməsidir, çünki kiçik müəssisələr yalnız yetkinlik mərhələsində müsbət kredit tarixinə malik olur və bank üçün etibarlı müştəriyə çevrilə bilər.

Sığorta kənd təsərrüfatı istehsalçılarının iqtisadi vəziyyətinin stabilliyini təmin edən maliyyə-kredit infrastrukturunun mühüm elementlərindən biridir. Sığorta şirkətləri təsərrüfatlardan sığorta ödənişi şəklində aldığı vəsait və onların investisiyalaşdırılmasından əldə edilən gəlir hesabına məhsuldarlığın olmaması, mal-qaranın və quşların ölməsi və digər əmlak itkiləri zamanı dəyən zərəri ödəmək üçün sığorta ödənişi həyata keçirirlər.

Kənd təsərrüfatı istehsalı həmişə risklərin geniş spektrinin təsirinə məruz qalır. İstehsal prosesində müəssisənin kapitalını təşkil edən əsas və dövriyyə vəsaitlərinin müəyyən məcmusu iştirak edir. Kənd təsərrüfatı üçün əsas kapitalın fəaliyyətinin uzunmüddətliliyi və yüksək dəyəri səciyyəvidir, ona görə də onun itkisi müəssisənin fəaliyyətinə mənfi təsir göstərə və onun maliyyə vəziyyətini pisləşdirə bilər. Kənd təsərrüfatı işlərinin aparılması spesifikasına uyğun olaraq texniki vasitələrə, aqreqatlara, mexanizmlərə istismar yükünün artırılması baş verir və nəticədə gözlənilmədən onların sıradan çıxması və məhv olması təhlükəsi yaranır. Belə şəraitdə maliyyə resurslarının səfərbərliyə alınmasında yaranan çətinliklər korlanmış avadanlıqların təzələnməsi prosesinə maneçilik törədir. Belə hallarda əmlak sığortası lazımi maliyyə dəstəyi göstərə bilər. Kənd təsərrüfatı sığortası aqrar sektorunu kreditör üçün daha cəlbədar edir, çünki müvafiq maliyyə risklərini azaldır. Bu baxımdan xüsusi sistem yaratmadan kənd təsərrüfatı sığortasının bütövlükdə sığorta sisteminə inteqrasiyasını təmin edən tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir.

Aqrar sənaye istehsalının inkişafında sığortanın rolunu fəallaşdırmaq üçün zəruridir: birincisi, istənilən sığorta sxemini öhdəliklə möhkəm əlaqələndirmək və təbii fəlakət zamanı sığortalanmış və sığortalanmamış şəxslərə kömək göstərməkdir. Əgər potensial alıcı belə köməyə ümid edəcəksə, onda bu sığorta bazarının inkişafına maneçilik törədəcəkdir. İkincisi, yeni ixtisaslaşmış struktur yaratmaqdan qaçmaq, hansıki nəticədə kənd təsərrüfatı bitkilərinin yığılmasının sığortalanması üzrə şirkət sığorta sahəsinin qalan hissəsindən ayrılmış olardı. Bunun əvəzində subsidiyaların idarə olunması üzrə struktur yaratmaq lazımdır. Gələcəkdə qeyri-kommersiya təşkilatı olacaq bu struktur kənd təsərrüfatı sığortasının ödənişləri hesabına maliyyələşdirmə aparmamalıdır. Üçüncüsü, "mənəvi təhlükəni" minimumlaşdırmaqdan ötrü sığorta subsidiyasını yalnız o, səmərəli prinsiplərə əsaslandığı vaxt təqdim etmək lazımdır. Dördüncüsü, kənd əmtəə istehsalçılarına xidmətdə özünü müsbət göstərən sığorta şirkətlərinin filial və nümayəndəliklərinin yaradılması üzrə işi dəstəkləmək vacibdir.

Autsorsinq mexanizminin tətbiqi yüksək keyfiyyətli, rəqabətə davamlı məhsul istehsal edən kiçik müəssisələrin yaradılmasında və davamlı inkişafında böyük rol oynayır. Autsorsinqin klassik tərifinə - müəssisənin qeyri-profil funksiyalarının və onunla əlaqədar aktivlərinin pəşəkar podratçının, yaxud autsorsinq şirkətinin idarə etməsinə verilməsidir [4].

Kiçik biznes müəssisələrinin autsorsinqə keçməsinin əsas səbəbləri aşağıdakılardır:

1. Heyətin sayının azaldılmasına cəhd edilməsi. Müəssisə üçün qeyri-profil biznes-proseslərdə çalışanlar işçilərin ümumi sayının 30-40 faizini təşkil edə bilər. Autsorsinqə heyətin bu hissəsi podratçının ştatına köçürülür. Autsorsinq şirkəti müəssisənin işçilərini qəbul edərək yaxşı iş şəraiti yaratmalı, cəmiyyət və əməkdaşlar qarşısında aktiv mövqə tutmalıdır.

2. Qeyri-profil funksiyalarının outsorsinqə verilməsi. Bu hər şeydən əvvəl, keyfiyyətin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmasını nəzərdə tutur. Şəxsi resurslardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi əlavə xərc və idarəetmə resursu tələb edir.

Qeyri-əsas fəaliyyət sferasını idarəetməyə qəbul edərək outsorsinq şirkəti müəssisəyə yeniliklər və qabaqcıl texnologiyalar gətirir ki, bu da xidmətin qiymətini artırır. Outsorser avadanlığa kifayət qədər investisiya qoymağa hazırdır, miqyasın səmərəsi sayəsində isə o, əmtəə krediti almaq imkanı qazanır ki, bu da birdəfəlik xərclərin miqdarını minimuma endirir. Outsorsinq şirkəti idarəetmə xərclərinin azaldılmasına səbəb olur.

3. Kiçik aqrobiznesin inkişafında kənd təsərrüfatı kredit kooperasiyasının rolu

Aydındır ki, kənd təsərrüfatı öz xüsusi resursları hesabına genişətkar istehsal prosesini həyata keçirmək imkanına malik deyil. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bunun üçün bütün cəmiyyətin köməyi və dəstəyi tələb olunur. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramları çərçivəsində kənd təsərrüfatının, kənd infrastrukturunun və kiçik aqrobiznesin inkişaf etdirilməsi üzrə müəyyən tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu sahədə kənd əhalisinin özünütəşkil tədbirləri aktiv rol oynaya bilər, hansıki elementlərindən biri kooperasiya hesab edilir. Kooperativ hərəkətini və onun bütün formalarını kompleks inkişaf etdirmək lazımdır, çünki bu iqtisadi təzahür üçün səciyyəvidir. Buna əsasən aid edilir: tələbətə; adamların psixoloji hazırlığı; təşəbbüskar və peşəkar hazırlıqlı mütəxəssislərin, həmçinin maddi və maliyyə resurslarının mövcudluğu; komplekslik və əsaslandırılmış mərhələlilik; ilk dövrdə dövlətin hərtərəfli siyasi, maddi və maliyyə dəstəyi.

Kooperasiya iqtisadi proses kimi və kooperativ onun təşkilati-hüquqi forması kimi kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin digər istiqamətlərindən və formalarından müsbət keyfiyyətlərinə görə fərqlənən çoxlu üstünlüklərə malikdir. Kooperasiya - özünütəşkil, özünüidarə, öz fəaliyyətinə görə tam məsuliyyət daşıma prosesidir. Özünütəşkil üçün kifayət qədər yüksək bilik səviyyəsinə, təcrübəyə və motivasiyaya malik, dövlət sistemi tərəfindən dəstəyə arxayın olan qabiliyyətli kollektiv lazımdır. Müasir mərhələdə kənd əhalisi belə fəaliyyətə psixoloji cəhətdən hazır deyil və göstəriləcək köməyə inanmırlar. Kənd əhalisinin psixoloji hazırlığının formalaşması prosesinin sürətlənməsi və kooperasiyanın inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması dövlət dəstəyindən daha çox asılıdır.

Kooperasiyanın inkişafına dövlət dəstəyi tədbirlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- dövlət siyasətinin istiqaməti kimi kooperativ inkişafın rolunun artırılması;
- kooperativləri daxil etməklə aqrobiznes üçün ümumiqtisadi situasiyanın yaxşılaşdırılması;

- kənd əhalisinin kooperasiyaya psixoloji hazırlığına kömək göstərilməsi;
- kiçik kənd təsərrüfatı istehsalçıları, o cümlədən kooperativlər üçün bazar infrastrukturunun aktiv inkişaf etdirilməsi;
- kooperativlər üçün kadrların hazırlıq sisteminin yaradılması;
- təşkilatların kooperativ şəbəkəsinin kompleks formalaşmasına cəhd edilməsi;
- kooperativ prosesinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi;
- yaradılan kooperativlərə və onların iştirakçalarına maliyyə yardımının göstərilməsi.

Kooperativ hərəkətinin bütün formalarının inkişafına stimullaşdırıcı təsir göstərən mühüm həlqə kənd təsərrüfatı kooperativ bazarların yaradılması ola bilər. Birincisi, kiçik aqrobiznes üçün təchizata birbaşa yol açılır ki, bu da ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılmasına səbəb olacaqdır. İkincisi, kənd təsərrüfatı xammalının emalı ilə məşğul olan kooperativlərin formalaşmasına gətirib çıxaracaqdır. Üçüncüsü, kooperativ üzvlərinin ərazi əlaqələri xeyli möhkəmlənəcəkdir.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası çərçivəsində ASK-nın inkişafına dair hazırlanacaq Dövlət Proqramında aqrar sektorda kiçik təsərrüfatçılıq formalarının, o cümlədən kənd təsərrüfatı istehlak kooperativlərinin yaradılması və dayanıqlı inkişafına dair tədbirlər nəzərdə tutulur. Kənd təsərrüfatı kooperativlərinin istehsal, təchizat, təminat, emal, xidmət, o cümlədən kredit kooperasiyası formalarından istifadə olunması kooperativ hərəkətini möhkəmləndirəcək, kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatının kooperativ seqmentinə dövlətin real dəstəyini təmin edəcəkdir.

Maliyyə resursları kiçik biznesin inkişafına həlledici təsir göstərən amildir. Yeni yaradılan kiçik müəssisə üçün ilkin kapitalın yaranması, mövcud kiçik müəssisə üçün isə dövriyyə vəsaitlərini artırmağa investisiya və kredit resurslarının cəlb edilməsi mexanizmi daha vacibdir. Deməli, kiçik biznesin inkişafını ləngidən əsas səbəb maliyyə resurslarının çatışmaması ilə bağlıdır. Kənd təsərrüfatı rayonlarında bank və kredit təşkilatlarının kifayət qədər olmaması kiçik aqrobiznesin maliyyə probleminin həllini çətinləşdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra rayonların ərazisində hətta mikromaliyyələşmə proqramları mövcuddur, hansı kiçik biznesin maliyyə problemini potensial həll edə bilər. Lakin onlar əsasən kənd təsərrüfatı müəssisələrinin kreditləşdirilməsini nəzərdə tutur, kiçik biznes subyektləri isə vəsait almaq imkanından məhrum olurlar, həm də onların kreditin qaytarılmasına təminat kimi likvid girovu yoxdur.

Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı rayonlarında sahibkarların özləri vəsait axtarmaqda təşəbbüskarlıq göstərmirlər, onlar avadanlıqların lizinqi, kommertiya kreditləri üzrə faiz dərəcəsinin subsidiyalaşdırılması kimi mütərəqqi maliyyələşdirmə üsulları haqqında bilgilərə malik deyil. Belə bir şəraitdə ucuz kredit təqdim edən institut kimi kənd təsərrüfatı kredit kooperasiyasının yaradılması və inkişafı olduqca zəruridir. Kredit kooperativləri fəaliyyəti qeyri-kommertiya xarakteri daşıyır, onlar borcların qaytarılmaması riskini azaldırlar, rayon və dövlət büt-

cələri ilə əlaqədar maliyyə əməliyyatlarının aparılmasında vasitəçi kimi çıxış etmək imkanı əldə edirlər.

Rusiyada bazar münasibətlərinə keçid zamanı kredit institutları sistemi dövlət dəstəyi üsullarından biri kimi yaradılmış və dünya təcrübəsindən fərqli olaraq yuxarıdan aşağıya doğru həyata keçirilmişdir. Əksər hallarda kredit kooperativləri öz üzvlərinin təşəbbüsünə görə və vəsaitlərinin toplanması yolu ilə formalaşmışdır. Yaradılmasının təşəbbüskarı dövlət olan ölkələrdə kredit kooperativləri sonradan dövlətin strukturundan tamamilə ayrılmışlar və dövlətin maliyyə dəstəyindən məhrum edilmişlər.

Ölkənin aqrar sektorunun maliyyə resurslarına obyektiv tələbatının olduğu və bank strukturlarının kiçik aqrobiznesi kreditləşdirmək istəmədikləri müasir dövrdə kiçik və orta kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının kreditləşdirilməsinin effektiv institutu qismində kənd təsərrüfatı istehlak kredit kooperativləri çıxış edə bilirlər.

4.Aqrar sənaye istehsalının diversifikasiyası

Kiçik aqrobiznesin maliyyə-kredit infrastrukturunun inkişaf prioritetlərindən biri aqrar sənaye istehsalının diversifikasiyasıdır. ASK-da təşkilati-iqtisadi münasibətlərin təkmilləşdirilməsi proseslərinin təhlili əsasında aqrar sənaye istehsalının diversifikasiyasının xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir. Belə ki, ASK müəssisələrində əhalinin tələbatına uyğun olaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının çeşidi genişləndirilir, kənd təsərrüfatı xammalının emalı, saxlanması, nəqli və satışı təşkil edilir, yeni istehsal və xidmət sexləri yaradılır, həmçinin ticarət firmaları və sosial-mədəni xarakterli obyektlər tikilib istifadəyə verilir.

İnvestisiya, bazar, məhsulun satış kanalları, mütəxəssislərin hazırlanması və torpaqdan istifadə diversifikasiyaya məruz qalır. Emal müəssisələri özünü kənd təsərrüfatı xammalı ilə yaxşı təmin etmək məqsədilə torpağı icarəyə götürməyə və əldə etməyə maraqlı olurlar, ətraf təsərrüfatlara və əhaliyə istehsal və vasitəçilik xidməti göstərirlər, həmçinin maliyyə vəziyyətini stabilləşdirmək üçün xalq istehlakı mallarının istehsalı üzrə sex və xüsusi ticarət şəbəkəsi təşkil edirlər.

Diversifikasiyalı istehsal maliyyə münasibətlərində dayanıqlığı təmin edir, özünün əmtəə və xidmətləri, yeni məhsulların istehsalı hesabına daxili bazarı doldurmağa, vasitəçilərin inhisarını və neqativ təsirini, disparitet qiyməti aradan qaldırmağa imkan verir, istehsalın kooperasiyası və inteqrasiyasının inkişafına, bazar subyektlərinin münasibətlərində kəskin ziddiyyətləri ləğv etməyə gətirib çıxarır, onların iqtisadi maraqlarını balanslaşdırmağa kömək edir. Diversifikasiya istehlak bazarlarını geniş çeşidli mallarla doldurmağa, idxal məhsulları sıxışdırmağa, il boyu gəlirin müntəzəm daxil olmasına, mənfəətin artırılmasına səbəb olur. Bu proseslə etibarlı və fərdi tələbatın ödənilməsinə, tullantıların utilizasiyasını əlaqələndirmək olar. İstehsalın diversifikasiyası vergi daxilolmalarının artırılması, avadanlığa, xammala və

iş qüvvəsinə tələbatın genişləndirilməsi, müxtəlif növ vasitəçilərin sıxışdırılması, inhisarçı bazarların mövqelərinin zəifləndirilməsi hesabına əhəmiyyətli makroiqtisadi səmərəliliyi təmin edir, üfüqi və şaquli inteqrasiyanın güclənməsinə gətirib çıxarır.

İstehsalın diversifikasiyasının müsbət sosial-iqtisadi nəticələrinə onun dayanıqlığını, kreditqabiliyyətini, stabilliyini, rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsini, kapitalın sürətlə dövretməsini, risklərin azaldılmasını aid etmək lazımdır. Diversifikasiyalı istehsallarda daha ucuz xammaldan istifadə etmək, məhsulun daşınması zamanı itkiləri və məsrəfləri azaltmaq, yeni növ məhsulları tez mənimsəmək, məhsul çeşidini genişləndirmək imkanları vardır. İstehsalın diversifikasiyası prosesləri onun ixtisaslaşmasının dərinləşməsi obyektiv proseslərinə ziddiyət təşkil etmir, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə səbəb olur.

Diversifikasiyalı müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, bazar konyukturundan, tələbdən və qiymətin əmələgəlməsindən daha çox asılıdır. Bu asılılıq məhsulun satış kanallarının, alıcıların, xammal, material və avadanlığın göndərilməsi üzrə tərəfdaşların müxtəlifliyi, innovasiya yönümlü texnologiyalardan istifadə ilə əlaqədardır. İqtisadi böhran və idxalın böyük həcmdə olması şəraitində kiçik müəssisələr təchizat sferasında intensiv işləməlidirlər. Ona görə də diversifikasiyalı istehsalın xüsusi marketinq xidməti olmalı, istehlak bazarı və məhsulun rəqabətə davamlılığı tədqiq edilməli, istehsalın strukturunun, məhsulun çeşidi, qiyməti, satış formaları və metodlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflər işlənib hazırlanmalıdır. Müəssisənin bazarda uğurlu fəaliyyət göstərməsi onun çeşid siyasətindən, yeni növ məhsul istehsalının təşkilindən bilavasitə asılıdır.

Məhsul satışının səmərəli təşkili üçün xüsusi ticarət infrastrukturunun yaradılması müstəsna əhəmiyyət kəsb edir ki, bu da əlavə mənfəətin alınmasına, bazarın dəyişilməsini nəzərə almağa, nağd pul vəsaitinin olmasına imkan verir. Xüsusi pərakəndə ticarət şəbəkəsi alıcıya gedən yolu qısaldır, çoxsaylı vasitəçilik strukturlarını ləğv edir, işçilərin məşğulluq səviyyəsini yüksəldir.

5. Nəticə

1. Kənd təsərrüfatı istehsalının mövsümi xarakter daşmasını və kiçik aqrobiznes subyektlərinə kredit verilməsində kommertiya banklarının maraqlı olmalarını nəzərə alaraq kiçik biznes üçün mikrokreditləşmə (*mikromaliyyətləşmə*) proqramı işlənib hazırlanmalıdır. Mikrokreditləşmə hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarların sayının çoxaldılması, vergi daxilolmalarının artırılması, bankların xidmətlərindən istifadə etmək imkanı olmayan kiçik müəssisələrin maliyyə resurslarına çıxışının təmin edilməsi ilə əlaqədar məsələlərin həllinə kömək edir.

2. Aqrar sənaye kompleksində və ixrac yönümlü məhsullar istehsal edən sahələrdə kiçik müəssisələrin sosial əhəmiyyətli layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün mikrokreditləşmə xidmətindən geniş istifadə edilməsi, kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin dövlət tərəfindən subsidiyalaşdırılması vacibdir.
3. Kiçik aqrobiznesin effektivliyi və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün maliyyə-kredit infrastrukturunun innovasiyalı formalarından: maliyyə lizin-qindən, franşayzinq xidmətindən, vençur kapitalından, kənd təsərrüfatı sığortasından, outsorsinq mexanizmindən geniş istifadə edilməlidir.
4. Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarını stimullaşdırmaq məqsədilə aqrar sənaye istehsalının diversifikasiyasında və maliyyə dəstəyinin gücləndirilməsində dövlətin kredit-pul, büdcə-vergi və sosial siyasətinin rolunun artırılması, ucuz kreditlər təqdim edən institut kimi kənd təsərrüfatı kredit kooperasiyasının inkişaf etdirilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Анискин Ю.П. (2003). “Организация и управление малым бизнесом”. Москва: Финансы и статистика, 160 с. (*Aniskin Y.P. (2003). “Kiçik biznesin təşkili və idarə edilməsi”. Moskva: Maliyyə və statistika. 160 s.*)
2. Тимофеева Г.В. (2005). “Развитие интегральной инфраструктуры АПК России: тенденции и механизмы”. Волгоград: Изд-во “Волга”. 103 с. (*Timofeeva Q. V. (2005). Rusiya ASK-nin integral infrastrukturunun inkişafı: tendensiyalar və mexanizmlər. Volqograd: “Volqa” nəşriyyatı. 103 s.*)
3. Qasimov E.N., Nəcəfov Z.M. (2009). “İnnovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri”. Bakı. “Elm”, 416 s.
4. Воронин А.М., Воронина Н.В. (2006). “Аутсорсинг: оффшорная разработка программного обеспечения”. Эко., №6, с.106. (*Voronin A.M., Voronina N.V. (2006). “Autsorsinq: program təminatının offşor işlənməsi”. №6, s.106.*)
5. “Biznesin əsasları. Dərslük”. (2009). i.e.d., professor A.B.Abbasovun ümumi elmi redaktəsi ilə. Bakı, “Nurlan”, 656 s.

Аббасов Алыджан Байрамалы оглы

д.э.н., проф., Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Махмудова Вафа Орудж кызы

диссертант, Азербайджанский Научно-Исследовательский Институт
экономики и Организации Сельского Хозяйства

Приоритеты развития финансово-кредитной инфраструктуры малого агробизнеса

Аннотация

Цель исследования – обоснование основных направлений развития финансово-кредитной инфраструктуры малого агробизнеса.

Методология исследования – системный подход, сравнительный анализ, дедуктивный метод.

Rezultaty issledovaniya – даны научно-обоснованные предложения по улучшению услуги микрофинансирования и усилению государственной финансовой поддержки к субъектам малого агробизнеса.

Ograniçeniya issledovaniya – на основе зарубежного опыта требуется более расширенные научные исследования в этой области.

Praktičeskaya znaçimost issledovaniya – основные выводы и рекомендации исследования могут быть использованы для совершенствования финансово-кредитной инфраструктуры малого агробизнеса.

Oriqinalnost i nauçna novizna issledovaniya – впервые исследована проблемы развития инновационных форм финансово-кредитной инфраструктуры малого агробизнеса и диверсификации агропромышленного производства.

Ключевые слова: *malıy agrobiznes, mikro kreditovanie, innovatsiya, kreditnye kooperativy, selxozhozyaystvennaya potrebitel'skaya kooperatsiya.*

Abbasov Alijan Bayramali oglu

Prof. Dr., Azerbaijan State Economic University

Mahmudova Vafa Oruj gizi

PhD student in economics, Azerbaijan Scientific-Research Institute of Economics and Agricultural Organization

Development priorities of financial-credit infrastructures for small agribusiness

Abstract

Purpose – justification of the main directions of development of financial and credit infrastructure of small agro-business.

Design/methodology – systematic approach, the comparative analysis, the deductive method.

Findings – scientifically based suggestions were given in the direction of strengthening financial support by the state to the small enterprises and qualifying micro-financing adjustment service to the small agribusiness.

Research limitations – on the basis of foreign experience it is required more expanded scientific researches in this area.

Practical implications – the main conclusions and recommendations of the research can be used for improvement of the financial and credit infrastructure of small agro-business.

Originality/value – development of innovative forms of financial and credit infrastructure for small agribusiness and the problems of diversification for agro-industrial production have firstly been investigated in the target work.

Keywords: *small agro-business, micro-crediting, innovation, credit cooperatives, agricultural consumer cooperation*

JEL Classification Codes: G32, H21, R25

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 03.07.13.

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 09.07.13.

Çapa qəbul olunmuşdur: 17.10.13.